

YENİ BİR TÜRK DİLİ TARİHİ KİTABI

(AKAR, Ali 2005. Türk Dili Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.)

Mehmet Dursun ERDEM

“Dünya üzerinde Türk dili kadar tarihi derinliği ve coğrafi genişliği olan pek az dil vardır. Bu, bize gurur verdiği kadar araştırma ve inceleme güçlüğü de beraberinde getirmektedir.(9)” Yazarın kitabında ilk söylediği bu cümle aslında günümüz Türkoloji çalışmalarının daha emekleme safhasında olmasının çok doğal olduğunu bize göstermektedir. Hindistan’dan Çin’e, Sibirya’dan Arabistan çöllerine, Avrupa’dan Amerika’ya kadar dağılan Türk dili konuşurlarının dillerini incelemek ve araştırmak çok güç, yorucu ve daha asırlarca devam edecek bir süreçtir. Türk dili üzerine keşiflerin bitmediğini, son zamanlarda Doerfer’in Halaç Türkçesini ortaya koymasıyla anlıyoruz. Bu keşif, daha araştırılmamış ve keşfedilmemiş birçok Türk dili dallarının olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’deki Türkoloji çalışmalarının 1940’lı yıllardan itibaren gelişmeye başladığını göz önüne alırsak, bu sahada daha çok yapılacak işlerin olduğunu kolaylıkla tahmin edebiliriz.

Bir dilin dünya dilleri arasındaki yerini ve onun ne gibi tarihi alt yapısının olduğunu anlayabilmek, o dilden ayrılan kolları görebilmek açısından dil tarihi çalışmaları çok önemlidir. Dil tarihi çalışmaları, araştırmacılara o dili kuş bakışı görme imkânı sağlar.

Dil tarihi çalışmaları açısından Türk dili çok bakir noktadadır. Caferoğlu’nun Türk dili tarihiyle ilgili çalışmasını takip eden en önemli çalışma son zamanlarda yayınlanan ERCİLASUN’un Türk Dili Tarihi adlı kitabıdır. Bu kitabın hemen ardından yine büyük emek ürünü olduğu anlaşılan AKAR’ın çalışması karşımıza çıkar. Tabii ki Türk dili gibi büyük ve kadim dil hakkındaki araştırmalar ilerledikçe, bu çalışmalar da güncelliğini yitirecek ve yeni dil tarihi kitaplarına ihtiyaç duyulacaktır. Ancak son dönem çalışmaları göz önüne alınarak hazırlanan AKAR’ın çalışması bugünün ihtiyaçlarına cevap verecek durumdadır.

AKAR’ın çalışmasına baktığımızda iç kapakta *“Türk Dili Tarihi”* başlığı altında *“Dönem-Eser-Bibliyografya”* alt başlığına rastlıyoruz. Bu ibare bize Türk dilinin dönemlerini, bu dönemlere ait eserleri ve bunlarla ilgili bibliyografik bilgileri bulabileceğimizi hatırlatmaktadır. Kısaltmalar bölümüne baktığımızda AKAR’ın sadece yurt içi değil yurt dışı yayınlara da çok iyi hâkim olduğunu görüyoruz.

AKAR, kaynakları bakımından dünyadaki dilleri 9'a ayırır. Bunlar, Hint-Avrupa, Çin-Tibet, Hami-Sami, Altay, Bantu, Kafkas, Fin-Ugor, Avusturonezya, Yerli Amerika dilleridir. Dünyadaki bütün dil sınıflandırmalarını kısaca açıklayan yazar, son araştırmalar ışığında Ural-Altay olarak sınıflandırılan dilleri, burada, aralarında morfoloji ve sentaks benzerlikleri olsa da Altay Dilleri ve Fin-Ugor Dilleri biçiminde adlandırmaktadır. Kafkas dilleri başlığı altında ise, tam olarak bir dil ailesi temsilinden öte, coğrafi bir temsil söz konusudur. Yazar, bölgede 60'tan fazla dilin konuşulmasından kaynaklanan karmaşıklık ve giriftliğin bir sonucu olarak böyle bir sınıflandırmaya gidildiğini belirtir.

Ural-Altay Dilleri Kuramı başlığı altında ilk önce, Ural-Altay dillerini sınıflandırmak için Strahlenberg, Remusat, Schott, Rask ve Max Müller'in yaptığı çalışmalar anlatılır. Ural-Altay dillerinin daha çok kelime benzerliklerinin öne çıkarılıp ses denkliklerinin tarihi ve karşılaştırmalı metotlarla incelenmediği için Setala, Paasonen, Szinnei, Ramstedt ve Pelliot'un reddettiği belirtilir. Son olarak Castren, bu dil ailesini Ural ve Altay diye iki kola ayırır. Diller arasında akrabalığın ispatı için ses denkliğinin, şekil denkliğinin, temel kelimelerin ortaklığının ve cümle bilgisi bakımından ortak bir kaynağa giden benzerliklerin olması gereği, Ural-Altay dil birliğinin ispatlanamamasına ve bu dil ailesinin "Ural Dilleri" ve "Altay Dilleri" diye ikiye ayrılarak çalışmaların bu yönde ilerlemesi sonucunu ortaya çıkardığı belirtilir. Altay Dil Birliği başlığı altında, bu alanda yapılmış bazı çalışmaların bibliyografyası verilir.

Yazar, Türk lehçelerinin ve Türk dilinin tarihi devirlerinin sınıflandırılmasına geçmeden önce Türkoloji başlığı altında, Kaşgarlı Mahmut ile başlayıp günümüze kadar süren Türkoloji çalışmaları ve Türkologlar hakkında bilgi verir.

Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması başlığı altında, Türk Dilinin tarihi derinliklere ve coğrafi genişliklere sahip bir dil olması sebebiyle çok çeşitli lehçe, şive ve ağızlardan oluşmasının sınıflandırma çalışmalarında her lehçenin ayırt edici yönünü ve diğer lehçelerle farklılık ve benzerliklerini tespit etmeyi zorlaştırdığı belirtilip, R. R. Arat'ın ileri sürdüğü Türk şivelerinin sınıflandırılabilmesi için gerçekleşmesi gereken şartlar dile getirilir. Radloff, Ramstedt, Samoyloviç, Rasanen, Talat Tekin ve Lars Johanson tarafından yapılan tasnifler, dayandığı ölçüleriyle birlikte anlatılır. Ayrıca Samoyloviç, Talat Tekin ve R. R. Arat'a göre yapılan tasnifler tablo biçiminde sunulur.

Türk Dilinin Tarihi Devirleri başlığı altında, Altayistik tasnifler doğrultusunda Ahmet Caferoğlu'nun yaptığı Türk dilinin tarihi bakımından tasnifi verilir. I. Altay Çağı (Türk-Moğol Dil Birliği), II. En Eski Türkçe Çağı (Proto-Türkçe), III. İlk Türkçe Çağı, IV. Eski Türkçe

Çağı (Köktürk, Uygur), V. Orta Türkçe Çağı, VI. Yeni Türkçe Çağı, VII. Modern Türkçe Çağı.

En Eski Türkçe Çağı başlığı altında, bu devir, Altay kuramına göre Türkçenin Altaycadan ayrılıp bağımsız olmaya başladığı devirdir. Bu devir için M.Ö. 5000-4000'li yıllar tahmin edilir. Bu bölümde Türkçenin Sümerce, Akadca ve Etrüsklerin dili ile olan ilişkileri tartışılır. Özellikle Sümerce ile Türkçe arasında kelime alış-verişinin olduğu dönem olarak düşünülür. Bu alanda yapılmış bazı çalışmaların bibliyografyası verilir.

İlk Türkçe bölümünde, bu devrin Hun, Avar, Bulgar, Sabir, Hazar gibi Türk topluluklarının dillerini içine alan ve elde fazla dil malzemesi bulunmayan bir devir olduğu belirtilip Hunların tarihi ve dili üzerinde durulur. Elde bulunan otuz kırk kadar kelimenin bu çağın dilini aydınlatmaya yetmediği belirtilir. Türkçenin bu dönemde Eski Doğu Türkçesi ve Eski Batı Türkçesi olmak üzere iki lehçeye ayrıldığı, doğudakine “şaz” Türkçesi, batıdakine “lir” Türkçesi denildiği belirtilir. Eski Doğu Türkçesi, Asya'daki Hun, Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Çağatay Türkçesi ve Oğuz lehçelerinin kökenini teşkil eder. Eski Batı Türkçesi ise 10. yy.da Kıpçakların konuştuğu Türkçeye temel teşkil etmiş, bugün ise tek temsilcisi Çuvaşcadır. Bu alanda yapılmış bazı çalışmaların bibliyografyası verilir.

Eski Türkçe Çağı, Eski Batı Türkçesi ve Eski Doğu Türkçesi olmak üzere ikiye ayrılır. Eski Batı Türkçesi de Tuna Bulgarcası (VII-IX. yy.) ve İdil Bulgarcası (XIII-XV. yy.) olmak üzere ikiye ayrılır.

Yazılı belgelerin ele geçtiği Köktürkçeden sonra yazar, bu dili konuşanların siyasi tarihini, eserleri ve alfabeleri ve her konu hakkında yapılan başlıca çalışmaları ortaya koymuştur. Bu bölümden sonraki incelemeler bu üslup üzerinde devam eder. Her dönemin oluşumunu sağlayan tarihi alt yapı, bu dönem verilen eserler, alfabeler ve yapılan önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu durum her dönemi tarihi, dil, eser ve bibliyografya açısından toplu olarak görebilme imkânını sunar. Ayrıca her bölümde, konuyla ilgili önemli Türkologların yazıları, makaleleri, röportajları konulmuştur. Bu durum eserin kullanılabilirliğini oldukça yükseltmiştir. Her dönemde haritalar konularak, dilin konuşulduğu coğrafyanın görülmesi sağlanmıştır. Aslında dil tarihi çalışmalarının haritasız olamayacağını bu eser çok iyi göstermiştir.

Yazar, Köktürkçeyi ve Uygurca'yı “Eski Doğu Türkçesi” başlığı altında tasnif eder. Orta Türkçe bölümüne Karahanlı, Harezm, Çağatay, Kuzeybeti Türkçesi (Kıpçakca), Batı Türkçesi (Oğuzca) olarak oldukça geniş bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifte yazar, Orta Türkçe dö-

nemini X.-XV. yüzyıllar arasında sınırlandırır. Yazar Oğuz grubu Türk dillerini açıklarken günümüze kadar gelir.

Burada çok kısa tarif ettiğimiz bölümlerde yazar dönemler hakkında ayrıntılara girer, tartışmalar ve son gelişmeler hakkında bilgi verir. Ancak bu çalışmanın en güzel tarafı, anlatılan konunun okuyucunun kafasında tam olarak şekillenmesini sağlamasından kaynaklanmaktadır. Yazar, bunu anlatım üslubuyla başarmıştır. Kitapta tündengelim metodunda olduğu gibi dünya dillerinden Türk diline, oradan Türk lehçelerine ve günümüz Türkçesine kadar bir silsile takip edilir. Her dönemin tarihi oluşum şartları, dönemin önemli dil özellikleri, bu dönemi temsil eden başlıca yazarlar ve eserleri, bunlar üzerine yapılan önemli çalışmalar düzenli olarak anlatılır. Böylece okuyucunun zihninde dönemler hakkında bakış açısı oluşmaktadır. Kitabın en güzel tarafı ise, her dönem haritalarla desteklenmiştir. Özellikle 176. sayfayı takiben konulan “Yaşayan Türk Lehçelerinin Konuşulduğu Bölgeler” haritası bile tek başına bu kitabın değerini kat kat artıran bir unsurdur. Bilindiği kadarıyla yaşayan Türk lehçeleriyle ilgili Johanson’un haritası çok önemliydi. AKAR’ın bu haritası en son ve en ayrıntılı harita olarak karşımıza çıkar. 21. yüzyılda Türk lehçelerinin konuşulduğu coğrafyayı görmemiz açısından kayda değerdir.

Kitabın bir diğer önemli özelliği, üniversitelerde dil tarihi derslerinin öğretimi açısından getirdiği kolaylıktır. Üslubundan kaynaklanan düzeni ve haritalar, kitabı derslerde kullanma bakımından vazgeçilmez hâle getirmiştir. Dil tarihi derslerinde özellikle Türk lehçelerini anlatırken öğrenciye şimdiye kadar ayrıntılı harita göstermede güçlük yaşıyordu. Bu eserin dil tarihi öğretiminde getirdiği en önemli kolaylıklardan biri de bu haritalar olmuştur.

Yazar esrin sonuna kaynakça ve indeks koymayı da ihmal etmemiştir.

“Türklük bilimi dünyanın dört bir tarafında yapılan çalışmalarla her geçen gün yeni yönleri keşfedilen bir alan olmuştur. Bundan dolayı kitaptaki bilgiler, özellikle bibliyografyalar her an “eskime”ye mahkumdur.” Bundan sonra yazardan dil tarihi hakkındaki çalışmalarını sürdürmesini ve eserini güncellemesini diliyoruz.